

2 mei 2024

Posterpresentatie “Plek voor verbinding en herinnering”

- Begroeting   **Barbara Hartje**
*Voorzitster van de Vereniging Vriendenkring van het Neuengamme
Concentratiekamp Gedenkplaats*
- Toespraak   **Sandra Polom**
Kleindochter van een vrouwelijke Poolse concentratiekampgevangene
- Toespraak   **Henk Vlieger**
Neef van vier Nederlandse concentratiekampgevangenen

Muzikale begeleiding door **Hans-Jürgen Buhl** (saxofoon).

Barbara Hartje

Beste vriendinnen en vrienden van de Plek voor verbinding en herinnering, lieve gasten, en vooral: lieve nabestaanden, die deels van ver zijn gekomen.

Ik ben bijzonder blij dat we weer gasten hebben uit het door oorlog verscheurde Oekraïne. En ik ben erg onder de indruk van hoeveel mensen er uit Nederland zijn gekomen, vooral uit Putten en Achterveld. Ik heet jullie allemaal van harte welkom!

De reisgroep uit Achterveld heeft een filmploeg meegebracht. Als iemand van u niet gefilmd wil worden, laat dat dan alstublieft weten aan de filmploeg.

Mijn naam is Barbara Hartje en ik spreek u toe namens de Vereniging Vriendenkring van het Neuengamme Concentratiekamp Gedenkplaats, die de Plek voor verbinding en herinnering vanaf het begin heeft gesteund als een initiatief van nabestaanden van voormalige gevangenen.

De Plek voor verbinding en herinnering blijft groeien, net zoals we dat gepland en gewent hadden. Voor de derde keer konden we dit jaar in het kader van de herdenkingsdagen voor de bevrijding van het concentratiekamp Neuengamme een verheugend groot aantal nieuwe drukplaten inwijden – 26 in totaal.

En er moesten ook nieuwe metalen rekken worden gebouwd en geïnstalleerd, omdat de bestaande ruimte voor 120 drukblokken niet langer toereikend was.

Een hartelijk welkom aan alle familieleden die hier vandaag zijn om ons "hun" drukplaat te overhandigen en vervolgens zelf "hun" posters op te hangen.

Elke poster vertelt op een heel individuele manier het verhaal van het lijden van een gevangene in het concentratiekamp Neuengamme, of ze nu stierven door de onmenselijke omstandigheden in het kamp of ze overleefden. En de posters vertellen deels ook over de impact die deze lotgevallen hadden op de kinderen en kleinkinderen, dus de volgende generaties in de families.

Ook namens hen allen zal Sandra Polom de poster voor haar grootmoeder Genowefa Banasiak presenteren en Henk Vlieger zal de posters voor zijn vier ooms toelichten. Alle vier zijn gedeporteerd naar Neuengamme, geen van hen heeft het overleefd.

Maar eerst wil ik iedereen die betrokken is bij het project Plek voor verbinding en herinnering bedanken voor hun werk in het afgelopen jaar.

Op de eerste plaats moet Karin van Steeg weer genoemd worden. Net als voorgaande jaren heeft zij met grote persoonlijke inzet het project in Nederland verder onder de aandacht gebracht en familieleden van oud-gevangenen met veel creatieve ideeën en groot invoelingsvermogen ondersteund bij het ontwerpen van posters voor hun gedeporteerde familieleden. Bovendien heeft ze samen met Pieter Dekker ook vandaag weer een reis naar deze ceremonie georganiseerd. Karin, jouw inzet is een voorbeeld voor ons en blijft ons steeds weer kracht geven!

Hoe meer ons oorspronkelijk als vrijwilligersproject opgezette project uitgroeit tot het lopende werk van de gedenkplaats, hoe meer steun we krijgen van de medewerkers van de Stichting Hamburgse Gedenk- en Leercentra. Velen zijn zeer geëngageerd om bij te dragen aan de Plek voor verbinding en herinnering. Daar is onze kleine werkgroep van familieleden van voormalige gevangenen en vrijwilligers, die nu al bijna negen jaar samenwerkt sinds het begin van dit project, erg blij mee, want de plaats van verbondenheid heeft ook op de lange termijn een stevige basis nodig. Dus hartelijk dank aan u allen.

En tot slot wil ik Hans-Jürgen Buhl bedanken. Hij is degene die u aan het begin op de saxofoon kon horen en ik wil hem hartelijk bedanken voor de mooie muzikale begeleiding van deze bijeenkomst vandaag.

Sandra Polom zal nu de poster voor haar grootmoeder Genowefa Banasiak presenteren. Het is de eerste poster op de Plek voor verbinding en herinnering voor een vrouwelijke gevangene uit de vele vrouwenbuitenkampen van het concentratiekamp Neuengamme en het is ook de eerste poster voor een gevangene uit Polen. We hopen dat dit een begin is: Het zou ons verheugen als er in de toekomst nog veel meer gevangenen uit Polen op de Plek voor verbinding en herinnering herdacht zouden worden.

Sandra Polom woont nu in Hessen, maar ze groeide op in Zweden, waar naartoe haar grootouders aan het eind van de oorlog uit de concentratiekampen van de nazi's werden gered. Zowel haar grootmoeder als ook haar grootvader waren gedeporteerd uit Polen. Ze ontmoetten elkaar pas na hun bevrijding in Zweden, waar ze bleven en een gezin stichtten. Sandra Polom werd in 1975 geboren als hun enige kleinkind. Ze werkt in de marketing en zet zich al jaren in om de vervolgingsgeschiedenis van haar grootouders te herinneren.

Translation/ Übersetzung: Martin Reiter

Sandra Polom

Beste gasten!

Het is mij een eer om hier vandaag over de geschiedenis van de achtervolging van mijn grootouders te spreken en hen te herdenken. In het bijzonder over mijn grootmoeder, die een gevangene was in een satellietkamp van het concentratiekamp Neuengamme.

Mijn grootouders kwamen uit verschillende delen van Polen: mijn grootmoeder Genowefa Banasiak kwam uit Łódź, mijn grootvader Jakub Chabinski kwam uit het Lviv-gebied. Zij overleefde drie jaar in Duitse gevangenschap, hij twee jaar.

Mijn grootouders waren de enige leden van hun families die werden gedeporteerd.

Toen ik opgroeide wist ik natuurlijk wel dat mijn grootouders in een concentratiekamp zaten, maar ik wist niets zeker. Mijn grootvader stierf toen ik tien jaar oud was, mijn grootmoeder werd 90 jaar oud maar kon er op haar oude leeftijd niet meer over praten.

In 2017 werd alles anders voor mij: mijn moeder kreeg een brief van de voormalige Internationale Opsporingsdienst van het Rode Kruis (ITS) in Duitsland waarin stond dat ze de sieraden van mijn oma wilden teruggeven, haar zogenaamde effecten, die zoveel jaren geleden van haar waren afgenomen toen ze naar een concentratiekamp werd gedeporteerd.

Nadat de eerste schok van dit nieuws was weggeëbd en we de sieraden hadden ontvangen, begon ik obsessief onderzoek te doen – ik kwam steeds meer te weten en kon gewoon niet stoppen. Beetje bij beetje kon ik het verhaal van de achtervolging van mijn grootouders bijna helemaal reconstrueren.

Er zijn foto's van mijn oma uit die tijd, die ze als ansichtkaarten naar haar familie stuurde. Daarnaast schreef ze na de oorlog dagboeken in Zweden, die me een emotioneel inkijkje geven in haar gevoelswereld en dan natuurlijk de sieraden.

Ik heb de sieraden vandaag bij me als u ze wilt zien. Het zijn een ring en een paar oorbellen.

Ze kwam uit de grootstad Łódź, waar ze als weefster werkte.

Zoals we haar leven voor de oorlog kennen, genoot ze er met volle teugen van. Ze was een vrouw die ongewoon leefde voor haar tijd. Want hoe mooi ze ook was, ze was niet getrouwd en had geen kinderen – en dat op een leeftijd van 32 jaar. Zo oud was ze toen ze tijdens een razzia willekeurig naar Duitsland werd gedeporteerd voor dwangarbeid.

Ze moest lange diensten werken in een fabriek waar munitiezakken werden geproduceerd voor de bewapeningsindustrie.

Zo beschrijft ze deze tijd zelf in haar dagboek:

“Op 20 april 1942 werd ik naar Duitsland gedeporteerd voor dwangarbeid. Ik werd tewerkgesteld in een fabriek van vijf verdiepingen. Het bleek dat de fabriek materiaal voor het leger produceerde, munitie, het was verschrikkelijk voor me, ik had nog nooit buskruit in mijn hand gehad, ik dacht dat het zou ontploffen en me ter plekke zou doden. De voorman nam mij en een andere Poolse vrouw mee en leidde ons naar een grote machine en zei: "Hier gaan jullie werken, aan deze machine". De voorman las de voorschriften voor aan ons Poolse vrouwen. Op het vernielen van de machine en andere overtredingen stond de doodstraf.”

Tien maanden later, in februari 1943, brak er een felle brand uit in de fabriek – hele verdiepingen brandden uit. Mijn grootmoeder werd beschuldigd van sabotage, gearresteerd door de Gestapo en naar de gevangenis in Chemnitz gebracht. Hier werd ze dagenlang ondervraagd en lastiggevallen. Haar celgenoot bleek een spion te zijn die mijn oma probeerde te manipuleren om te bekennen.

Toen mijn oma bleef volhouden dat ze onschuldig was, dreigde de Gestapo haar en ook haar familie in Polen de volgende dag dood te schieten.

Ze beschrijft haar gevoelens hierover als volgt:

“Voor de oorlog dacht ik wel eens na over hoe iemand zich voelt die ter dood veroordeeld is en vandaag zit ik in een kelder en heb ik te horen gekregen dat ik doodgeschoten ga worden.

Om zo'n moment mee te maken is afschuwelijk en ik kon niet huilen, mijn gedachten waren ver weg thuis, de tragedie die zich in mijn hart heeft afgespeeld is met geen pen te beschrijven. Niet genoeg dat ze mij kunnen executeren, maar ook mijn familie, mijn vader, mijn broer en mijn zus.

Ik ben toch niet schuldig, een Duitser heeft het zeker gedaan en de Polen moeten daarvoor opdraaien.”

Hier eindigen haar aantekeningen over haar tijd in de dwangarbeid. Ze schrijft zeer gedetailleerd over de dwangarbeid, de beschuldigingen van sabotage en de ondervragingen, wat duidelijk maakt dat ze zich bewust was van het gevaar voor haar leven. Gelukkig werd ze

niet doodgeschoten; ze verbleef vijf maanden in deze gevangenis en werd in juli 1943 gedeporteerd naar het concentratiekamp Ravensbrück.

De beschuldiging van sabotage is duidelijk de reden voor dit keerpunt in haar vervolgingsgeschiedenis, met als gevolg dat ze naar een concentratiekamp werd gestuurd.

Na ongeveer een jaar in het concentratiekamp Ravensbrück werd ze in de zomer van 1944 samen met ongeveer 500 vrouwen in veewagens naar Hamburg vervoerd. Ze werd naar het buitenkamp Hamburg-Wandsbek van het concentratiekamp Neuengamme gebracht.

In Wandsbek werden gasmaskers geproduceerd voor het Drägerwerk AG. De gevangenen werden bovendien gebruikt voor opruimwerkzaamheden na bombardementen op Hamburg. Tijdens deze periode in Wandsbek, om precies te zijn op 29 augustus 1944, liet de 19-jarige Raja Ilinauk een zware gietvorm vallen in Wandsbek. Het is niet bekend of dit opzettelijk was of door uitputting.

Als sabotage werd vermoed in een bewapeningsfabriek, werd dit bestraft met executie door de galg. Alle gevangenen moesten als afschrikmiddel in de rij gaan staan voor de executie.

Mijn grootmoeder beschreef dit vreselijke moment als volgt:

“We komen terug van het puin naar Wandsbek, de galg staat, ze gaan iemand ophangen, ze brachten een 19-jarig meisje naar het appèl, ze werkte in dezelfde fabriek, de machine ging kapot, ze werd beschuldigd van sabotage, ze werd opgehangen, we moesten langer blijven staan en naar de opgehangen vrouw kijken, vreselijke regen begon te vallen, we zijn helemaal doorweekt, we trillen, onze knieën kloppen tegen elkaar. De volgende dag trokken we onze natte vodden aan en gingen aan het werk. Ik ben bang, ik schreeuw's nachts vaak. Ik ben niet in staat om het allemaal te beschrijven.”

Op de plaats van het buitenkamp in Wandsbek is een klein maar erg mooi gedenkplaatsje, waar de jonge Raja elk jaar op 29 augustus wordt herdacht. Ook worden de vrouwen die hier moesten lijden bij naam genoemd. Zonder dit te weten bezocht ik deze plek een paar jaar geleden voor het eerst – het was onbeschrijfelijk ontroerend voor me om de naam van mijn grootmoeder daar te ontdekken.

Als ik me bedenk hoe willekeurig er over leven en dood werd beslist... mijn oma had net zo goed een jaar eerder geëxecuteerd kunnen worden voor sabotage. Dan zouden mijn moeder en ik niet bestaan.

Op 1 mei 1945 werd mijn grootmoeder samen met meer dan 2800 vrouwelijke gevangenen uit verschillende Hamburgse buitenkampen naar Zweden gebracht. Ze kwamen eerst per trein van Hamburg naar Denemarken en vervolgens per schip naar Zweden, waar ze op 4 mei aankwamen.

Ik heb lang gedacht dat ze met de zogenaamde “witte bussen” naar Zweden kwamen. Dit was een reddingsoperatie georganiseerd door het Zweedse en Deense Rode Kruis, geleid door de Zweedse graaf Folke Bernadotte.

Maar het was geen geplande reddingsactie - dit werd bevestigd door het Zweedse Rode Kruis in 2000. Het transport vanuit Hamburg werd in gang gezet door een verbindingsofficier van de SS!

Het heeft een tijdje geduurd voordat ik doorhad dat het niet een Zweedse graaf was die verantwoordelijk was voor de redding van mijn oma, maar een SS'er! In totaal nam het neutrale Zweden ongeveer 30.000 gevangenen op, waarvan 15.000 via de reddingsactie met de Witte Bussen.

Sommige van de nieuw aangekomenen werden gefotografeerd tijdens de registratie in Zweden, waaronder mijn grootmoeder. Deze foto is ook te zien op de poster die ik heb ontworpen voor de plek van verbondenheid – ze draagt daar nog steeds het gestreepte gevangenenjasje en de terreur van de afgelopen drie jaar is duidelijk zichtbaar in haar ogen.

In Zweden leerde ze mijn toekomstige grootvader Jakub Chabinski kennen. Ik wil van deze gelegenheid gebruik maken om ook een beetje over hem te vertellen, hoewel hij geen gevangene van het concentratiekamp Neuengamme was. Maar voor mij horen hun verhalen bij elkaar.

Hij werd in maart 1943 in zijn woonplaats gearresteerd, naar de gevangenis in Lviv gestuurd en vandaar naar het concentratie- en vernietigingskamp Majdanek. Toen het Rode Leger in aantocht was, werden de gevangenen van Majdanek in grote transporten in veewagens vervoerd. Mijn grootvader werd in april 1944 met 1.500 gevangenen van Majdanek naar het concentratiekamp Natzweiler in Frankrijk gedeporteerd – dat is een afstand van 1.500 kilometer en moet meerdere dagen hebben geduurd.

Hij werd rechtstreeks verder naar Duitsland getransporteerd – naar het buitenkamp Kochem aan de Moezel.

Ondergronds, in een voormalige spoortunnel, zouden elektrische bougies voor vliegtuigmotoren van de firma Bosch worden gefabriceerd.

In oktober 1944 werd hij overgeplaatst naar de zogenaamde 5e SS-spoorwegbouwbrigade in Osnabrück. De spoorwegbouwbrigade maakte deel uit van het concentratiekamp Mittelbau-Dora en was een mobiel concentratiekamp, een zogenaamd "concentratiekamp op rails". De ongeveer 500 gevangenen werden ondergebracht in treinwagons, wat erg krap was en ze werden onder andere ingezet om spoorrails aan te leggen, bommen onschadelijk te maken, puin te ruimen en lijken te bergen.

Tegen het einde van de oorlog verplaatste dit Concentratiekamp op de rails steeds verder naar het noordwesten tot het de kust bereikte. Samen met duizenden gevangenen uit andere concentratiekampen werden de gevangenen van de spoorwegbouwbrigade op schepen geladen. Na twee weken zonder enige voedsel bereikten ze op 11 mei 1945 de haven van Malmö in Zweden.

Bij zijn aankomst woog mijn grootvader slechts ongeveer 40 kg en leed hij aan tuberculose. Maar hij overleefde. Hij overleed in 1986 op 72-jarige leeftijd.

Tijdens mijn onderzoekswerk heb ik bijna alle plaatsen bezocht waar mijn grootouders gevangen hebben gezeten en heb ik met veel mensen gesproken: De gedenkplaatsen, maar ook verschillende werkgroepen en individuele personen die zich in hun vrije tijd inzetten en al tientallen jaren onderzoek doen ook naar de "kleine" buitenkampen. Vooral dit heeft mij enorm geholpen om mijn familiegeschiedenis te achterhalen.

Als kleindochter van twee voormalige slachtoffers zie ik het als mijn plicht de gebeurtenissen te herinneren, maar ook specifiek over deze twee individuele lotgevallen te berichten – hun namen te noemen, een spreekbuis voor hen te zijn – zodat ze niet alleen deel uitmaken van de statistieken.

Het is niet gemakkelijk om deze geschiedenis met je mee te dragen, maar het helpt om erover te praten dat je het met anderen deelt.

Daarom wil ik iedereen bedanken die zich inzet voor het herdenkingswerk en het naar het heden en de toekomst brengt – het maakt de geschiedenis een beetje gemakkelijker voor mij. Dank u wel.

Barbara Hartje

Hartelijk bedankt, Sandra Polom, voor uw indrukwekkende toespraak.

Ik mag nu Henk Vlieger voorstellen, die ons zal berichten over het verhaal van de vervolging van zijn vier ooms.

Henk Vlieger werkt als geschiedenisleraar in Nederland. Hij is erg geïnteresseerd in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. De Duitse aanval op Nederland had verschrikkelijke gevolgen voor zijn familie. Zijn vier ooms werden gedeporteerd naar het concentratiekamp Neuengamme. Geen van hen overleefde. De jongste van de vier broers was pas 18 jaar oud toen hij stierf. Henk Vlieger heeft voor elk van zijn vier ooms een poster ontworpen om hen zo te eren op de Plek van verbinding en herinnering.

Translation/ Übersetzung: Martin Reiter

Henk Vlieger

Dames en heren, geachte families, vrienden en nabestaanden,

Vandaag staan we hier op een plek doordrenkt met geschiedenis, niet alleen als getuigen van het verleden, maar ook vanuit een persoonlijk perspectief. Voor mij is *Neuengamme* geen abstracte herinnering, maar een plaats diep geworteld in mijn familiegeschiedenis. Vier ooms van mij, onschuldige mannen, werden tussen februari en april 1945 weggerukt uit het leven en vermoord in *Neuengamme* en de buitenkampen *Wöbbelin* en *Sandbostel*.

Het is hier, te midden van deze beladen atmosfeer, dat ik mijn persoonlijke verbintenis met deze herdenking voel. Het is een plicht die ik voel om niet alleen mijn ooms te herdenken, maar ook om te getuigen van het onnoemelijke leed dat zij, samen met ontelbare anderen, hebben doorstaan. Hun namen, hun gezichten, zijn de levende herinnering die me hier brengt, naar deze plek van pijn en verlies.

Laat me u vertellen over een initiatief dat de kracht van herinnering en verbondenheid belichaamt. *Ort der Verbundenheit* is een bijzonder project waar families van omgekomen én teruggekeerde slachtoffers posters kunnen maken en publiceren. Deze posters dienen als een blijvende herinnering aan hun geliefden, vergelijkbaar met de meer bekende *struikelstenen* die we in het straatbeeld zien.

In het gezamenlijke streven om te blijven herdenken, om niet te vergeten, wordt de kracht van individuele verhalen gedeeld en verspreid. Deze posters, als moderne gedenkplaten, vullen de ruimte met de namen, gezichten en verhalen van hen die hun leven verloren. Ze dienen als stille getuigen van de menselijkheid achter de geschiedenis, en herinneren ons eraan dat elk slachtoffer een uniek leven leidde, vol dromen en hoop. Daarom worden vandaag op deze plek de posters van mijn ooms onthuld. Laat me u in het kort vertellen over hun geschiedenis.

Op 10 december 1944 was er in het buurtschap *De Haere*, bij Doornspijk, een actie van de "Grüne Polizei". In dat buurtschap en de regio vonden talrijke verzetsactiviteiten plaats. Doel van de Grüne Polizei was dan ook een ieder die van illegale activiteiten werd verdacht op te pakken, evenals degenen die zich schuil hielden voor de *Arbeitsinsatz*. Diezelfde dag nog werd een aantal mensen opgepakt. Onder de gevangenen waren onder andere Diesmer Vlieger met zijn 17-jarige dochter Hendrikje. Hendrikje wilde melk halen, maar werd gearresteerd. Toen

ze niet thuis kwam, besloot haar vader Diesmer om op onderzoek uit te gaan. Ook hij werd gearresteerd.

In de vroege morgen van maandag 11 december 1944 werden ook vier zoons van jachtopziener Hendrik Vlieger opgepakt. De jongens waren op weg naar hun werkterrein in de bossen. Ze waren niet op de hoogte van het feit dat de avond daarvoor een aantal mensen was gearresteerd. Deze jongens zijn de broers van mijn vader, dus mijn ooms.

De broers Willem, Hendrik, Beert en Teunis Vlieger werden kort na hun gevangenneming, samen met andere arrestanten, met een vrachtwagen afgevoerd naar de Koning Willem III kazerne in Apeldoorn. Ook hun oom Diesmer Vlieger en zijn dochter behoorden tot deze groep. De broers werden op 19 december 1944 van Apeldoorn overgebracht naar Kamp Amersfoort. Op 5 januari 1945 werd Hendrikje ("Zus") Vlieger in Apeldoorn vrijgelaten.

De leefomstandigheden in Kamp Amersfoort waren zwaar. Ondercommandant Joseph Kotalla voerde hier een schrikbewind. Op 2 februari 1945 werden de broers, samen met hun oom Diesmer, op transport gesteld naar het concentratiekamp Neuengamme, de plek waar wij nu staan. Het leven in Neuengamme was heel zwaar. Ziek worden in het kamp had vaak de dood als gevolg. Totale verzwakking, ondervoeding, de slechte hygiënische toestand in het kamp en een gebrek aan medische verzorging waren de oorzaak van een snel afnemende weerstand. Vaak overleefden de kampgevangenen door het zware werk in combinatie met de slechte leefomstandigheden slechts hooguit drie maanden. Op de overlijdenskaarten werd vaak zomaar een doodsoorzaak genoteerd. De overledenen werden in de meeste gevallen door het lijkencommando uit de barakken gehaald en naar het crematorium gebracht.

Hendrik Vlieger overleed op 3 maart 1945 in het concentratiekamp Neuengamme naar verluidt aan de gevolgen van sepsis (bloedvergiftiging). Hij werd 25 jaar oud. Beert en Teunis Vlieger werden na verloop van tijd overgebracht naar het concentratiekamp in Wöbbelin. Daar stierven ze uiteindelijk aan de gevolgen van uitputting door honger en ziekte. Volgens de officiële vaststelling van het Rode Kruis stierf Beert Vlieger op 28 februari 1945 te Wöbbelin aan de gevolgen van dysenterie op de leeftijd van 23 jaar. Teunis Vlieger, de jongste van de vier broers, overleed aan zijn ontberingen op 30 april 1945 in Wöbbelin op de leeftijd van slechts 18 jaar.

Uit ooggetuigenverslagen en registratielijsten kunnen we opmaken dat oudste broer Willem en zijn oom Diesmer de laatste periode van hun leven samen zijn opgetrokken. Er zijn

aanwijzingen dat beide mannen al op 16 februari 1945 naar het werkkamp Hamburg Spaldingstrasse zijn doorgestuurd. Daar moesten ze hard werken bij het slopen en opruimen van bouwvallige stukken gebouw die na de bombardementen nog overeind stonden. Op 17 en 21 april 1945 vonden vanuit dit kamp in Hamburg twee evacuatietransporten richting Sandbostel plaats. Op grond van grondige naspeuringen kan worden vastgesteld dat Diesmer Vlieger op uiterlijk 24 april 1945 is overleden. De plaats van zijn overlijden is zeer waarschijnlijk Sandbostel. Ook het overlijden van oudste broer Willem moet kort voor of op 24 april 1945 hebben plaatsgevonden. Het kan zijn dat hij (wellicht net als zijn oom Diesmer) is overleden tijdens het transport van Hamburg naar Sandbostel. Willem Vlieger werd 29 jaar oud. Zijn oom Diesmer bereikte de leeftijd van bijna 43 jaar.

De posters van mijn ooms, die vandaag worden gepresenteerd, geven net zoals de *struikelstenen* die overal in het straatbeeld opduiken, een tastbare vorm aan het begrip dat herinnering niet beperkt moet blijven tot musea of herdenkingsplaatsen. Het moet deel uitmaken van ons dagelijks leven, geïntegreerd in onze samenleving en onze gedachten.

Ort der Verbundenheit toont aan dat gedenken niet alleen een individuele daad is, maar ook een collectieve, waarbij we gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor het bewaren van de geschiedenis. Laten we, terwijl we hier samenkomen, stilstaan bij het verlies, maar ook bij de kracht van herinnering en verbondenheid.

Het is van belang dat wij de geschiedenis niet vergeten en met elkaar blijven strijden tegen onverschilligheid en onrecht. Mijn persoonlijke geschiedenis, gecombineerd met initiatieven zoals het *Ort der Verbundenheit*, is een dringende oproep om te blijven herdenken, te blijven vertellen, opdat de volgende generaties begrijpen dat vrede, vrijheid en menselijkheid nooit vanzelfsprekend zijn.

Dank u wel!

Barbara Hartje

Hartelijk dank aan Henk Vlieger voor uw prachtige woorden! Vervolgens zal Hans-Jürgen Buhl nog een muziekstuk ten gehore brengen.

[Muziekstuk Hans-Jürgen Buhl]

We willen nu alle nabestaanden die dit jaar of in voorgaande jaren een poster voor een familielid hebben ontworpen, vragen om naar voren te komen. Hier bij deze tafel liggen de drukplaten die gemaakt zijn volgens uw ontwerpen. We nodigen u uit om de drukplaat voor uw vervolgte familielid te nemen en dan hier vooraan in een rij te gaan staan, zodat alle drukplaten duidelijk zichtbaar zijn. Alle familieleden worden uitgenodigd om de drukplaat van hun poster omhoog te houden en de naam van hun vervolgte familielid luid, duidelijk en helder te noemen.

[Lezen van de namen]

Hartelijk dank aan u allemaal! Hans-Jürgen Buhl zal nu een laatste stukje voor ons spelen. Als u dat wilt, bent u van harte welkom om vooraan te blijven staan. Daarna zullen we samen posters ophangen. U vindt de tafels met uw voorbereide posters bij de uitgang. Neem de tijd om uw poster op te hangen en zorg goed voor uw kleding, de lijm is er moeilijk weer uit te wassen. Ik neem nu alvast afscheid en kijk ernaar uit om de avond af te sluiten met een praatje of twee bij de posterwand of in de tent. Heel erg bedankt en veel plezier met het ophangen van posters!

[Muziekstuk Hans-Jürgen Buhl]

Translation/ Übersetzung: Martin Reiter